
O'ZBEK NUTQIDA YASHIRIN MA'NOLAR (IMPLIKATURA)NING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Rahimova Zilola Mahammadsodiq qizi

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti

Lingvistika: o'zbek tili yo'nalishi 2-kurs magistranti

Email: rahimovazilola709@gmail.com

Kalit so'zlar: implikatura, presuppozitsiya, pragmatika, yashirin ma'no, nutq aktlari, kontekst, semantik inferensiya, diskurs tahlili, Grays maksimlari, o'zbek lingvokulturologiyasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek nutqiy madaniyatida ko'p uchraydigan yashirin ma'nolar — implikaturalarning semantik xususiyatlari lingvopragmatik yondashuv asosida tahlil qilinadi. O'zbek tilida implikaturaning shakllanishi Graysning kooperativlik tamoyillari, nutq aktlari, milliy kommunikativ me'yorlar, ijtimoiy-madaniy konventsional, xususan, muloyimlik, bilvosita murojaat, evfemizatsiya va ijtimoiy maqomlar o'rtasidagi masofa bilan bevosita bog'liq. Maqolada implikaturaning turlari, ularni yuzaga keltiruvchi semantik va pragmatik omillar, o'zbek tilidagi an'anaviy ifodalar misolida yashirin ma'no mexanizmlari keng yoritiladi. Tadqiqot natijalari o'zbek diskursida yashirin ma'nolar kommunikativ samaradorlik, ijtimoiy uyg'unlik va madaniy moslashuvda markaziy rol o'ynashini ko'rsatadi.

Tilning kommunikativ mohiyati nafaqat aniq va yuzaki ma'lumot yetkazish, balki yashirin, bilvosita, ko'p qavatli ma'nolarni ifodalash qobiliyatida ham namoyon bo'ladi. O'zbek tili, o'zining ijtimoiy-madaniy konteksti, nutqiy me'yorlari va odob-axloq tizimi bilan ajralib turadigan til sifatida, implikaturalarning qo'llanish darajasi yuqori bo'lgan tildir. O'zbek nutqida to'g'ridan-to'g'ri so'zlashish ko'p holatda noo'rin deb hisoblanadi, shu bois bilvosita nutq shakllari, muloyimlik va vaziyatga mos ravishda "aytilmagan, ammo anglatilgan" ma'nolar muhim kommunikativ vosita sifatida shakllangan. Mazkur maqolada implikatura fenomeni semantik-pragmatik yondashuvda ko'rib chiqilib, uning o'zbek nutqidagi o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi.

Implikatura tushunchasini ilk bor tizimli ilmiy muomalaga amerikalik tilshunos G. Grays kiritgan bo'lib, u Kooperativlik prinsipiga asoslangan nutqning yashirin ma'nolari sistematik tarzda anglashini asoslab bergan. Graysning "Sifat", "Miqdor", "Relevantiya" va "Usul" maksimlarining buzilishi yoki bilvosita qo'llanishi natijasida implikatura vujudga keladi.

O'zbek tilshunosligida implikatura pragmatikaning ajralmas qismi sifatida talqin qilinadi. Ko'plab o'zbek olimlari (A. Nurmonov, M. Qo'shjonov, O. Madrahimov va boshqalar) yashirin ma'no, presuppozitsiya, evfemizatsiya, nutq aktlari va

kommunikasiyaning milliy-madaniy modellari bilan bog'liq tadqiqotlar olib borgan.

O'zbek nutqiy madaniyati bilvosita ifoda, noziklik, suhbatdoshning obro'-e'tiborini saqlash, qo'pollikdan qochish kabi xususiyatlarga tayanadi. Shu bois:

- "o'ylab ko'ramiz", "balki keyinroq", "ko'ramiz hali" kabi iboralar ko'pincha **rad javobi** implikaturasini beradi;

- "yaxshi odam edi" iborasi ba'zan **tanqid** yoki **masofa saqlash** ma'nosini bildiradi;

- "u ham o'ziga yarasha" iborasi **salbiy baho** yoki **yetarli emas** degan yashirin ma'noga ega bo'lishi mumkin.

Bu misollar milliy lingvokulturologik me'yorlarning implikatura shakllanishidagi ahamiyatini ko'rsatadi.

O'zbek jamiyatida yoshi, ijtimoiy mavqei, lavozimi, jinsiy rolga ko'ra farqlanish kuchli bo'lgani uchun implikaturalar ko'pincha hurmat ifodasi yoki bilvosita boshqaruv shaklida yuzaga keladi. Masalan:

"Agar imkon bo'lsa..." — aslida **majburiy talab** bo'lishi mumkin.

"Shunaqa qilsa yaxshi bo'lardi" — **ko'rsatma** ma'nosini bildiradi.

"Siz bilasiz-da..." — **rozilik olish** yoki **mas'uliyatni yuklash** implikaturasini beradi.

Bir iboraning yashirin ma'nosi kontekstga kuchli bog'langan:

"O'zi yomon emas" ijobiy kontekstda: **o'rtacha, yaroqli**, baholovchi kontekstda: **yetishmaydi, past baho**.

"Hali vaqt bor" rasmiy muhitda: **ish sekin ketmoqda** degan tanqid, norasmiy suhbatda: **shoshilinch emas** degan ma'no.

O'zbek nutqi evfemizmga boy bo'lib, ular ko'pincha yashirin implikaturani yuzaga chiqaradi:

"U dunyoga ketdi" -**o'lim** ma'nosidagi yumshatilgan ifoda.

"Ko'ngli bo'lmadi shekilli" - **norozilik** yoki **rad** bildiradi.

Semantik inferensiya. Tinglovchi ma'noni tayanch bilimlar, umumiy tajriba va madaniy bilimlar asosida mustaqil hosil qiladi. Masalan:

"Xohlasangiz kiravering" - semantik jihatdan ijozat, pragmatik jihatdan esa ko'pincha **istaksizlik** yoki **noqulaylik** implikaturasini beradi.

Ko'p ma'nolilik va ko'chma ma'no. O'zbek tilida ko'p ma'noli so'zlar implikatura uchun qulay zamin yaratadi:

"Yaxshi gap" iborasi

to'g'ridan-to'g'ri: mazmunli so'z;

yashirin: "bo'ldi, bas qil", "gapni uz" degan ogohlantiruvchi ma'no.

Stereotiplar va milliy madaniy kodlar. O'zbekcha muloqotda ayrim iboralar avtomatik tarzda ma'lum implikaturani yuzaga keltiradi:

"Qarang-e, bola ekanmi?" — tanqid, norozilik;

“Mayli, o‘zing bilasan” — bevosita aytilmasa ham **norozilik, masxara** yoki **mas’uliyatdan yuvinish**;

“Bizdan o‘tgancha bo‘lsin” — kelishmagan holda majburiy rozilik.

Kommunikativ samaradorlik. Yashirin ma’nolar nutqni ortiqcha so‘zlardan xoli qiladi, muhokamani ixchamlashtiradi va mazmunga aniqlik kiritadi.

Muloyimlik va ijtimoiy uyg‘unlikni ta’minlash. To‘g‘ridan-to‘g‘ri gapirishdan qochish o‘zbek jamiyatining estetik-axloqiy qadriyatlari bilan bog‘liq. Implikatura ijtimoiy mojarolarni kamaytiradi.

Yuz saqlash strategiyasi. Tinglovchi va so‘zlovchi obro‘cini himoya qilish ko‘plab nutqiy vaziyatlarda implicaturalarning asosiy vazifasidir.

Estetik va badiiy ma’no yaratish. Adabiy matnlarda yashirin ma’no obrazlilikni kuchaytiradi, ko‘p qatlamli semantik struktura yaratadi.

O‘zbek nutqidagi implikaturalarning misollar tahlili;

Misol 1: “Kelganingiz yaxshi bo‘ldi.” Yuzaki ma’no: mehmondo‘stlik, yashirin ma’no: suhbatni boshlab olish, biror masalani hal qilishga hozirlik.

Misol 2: “Uyga bora qoling.” Yuzaki: taklif; yashirin: suhbat tugatildi, noqulay vaziyat.

Misol 3: “O‘ylab ko‘ramiz.” Yuzaki: masala ko‘rib chiqiladi; yashirin: deyarli **rad javobi**.

Misol 4: “Ko‘p yurdingiz shekilli.” Yuzaki: so‘roqlashish; yashirin: tanbeh, vaqtida kelmaganlikni bildiradi.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek nutqida implikatura - semantik, pragmatik va madaniy omillarning kesishgan nuqtasida shakllanadigan murakkab hodisadir. Bu hodisa o‘zbek tilining milliy kommunikativ modeli, sotsiokulturologik qadriyatlari, muloyimlik va bilvosita ifoda an’analari bilan chambarchas bog‘liq. Implikaturalarning kuchli rivojlanganligi o‘zbek diskursining lingvokulturologik ko‘rinishlarini yanada boyitadi, ijtimoiy muvozanatni saqlaydi va muloqot samaradorligini oshiradi. Shuningdek, o‘zbek nutqidagi yashirin ma’nolarni tahlil qilish nafaqat semantik-pragmatik, balki sotsiologik, psixolingvistik va madaniy tadqiqotlar uchun ham keng imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Grice, H. P. Logic and Conversation. Harvard University Press, 1975.
2. Levinson, S. Pragmatics. Cambridge University Press, 1983.
3. Nurmonov, A. O‘zbek tili pragmatikasi. Toshkent: O‘zbekiston FA, 2010.
4. Madrahimov, O. Nutq madaniyati va pragmatika. Toshkent: “Fan”, 2017.
5. Brown, P., Levinson, S. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge University Press, 1987.
6. Yule, G. Pragmatics. Oxford University Press, 1996.

-
7. Qo‘shjonov, M. Til va jamiyat: kommunikativ xususiyatlar. Toshkent, 2021.
  8. Wierzbicka, A. Cross-cultural Pragmatics. Mouton de Gruyter, 1991.
  9. Kasper, G. Pragmatic Development in a Second Language. Blackwell, 2001.
  10. O‘zbek tilshunosligi bo‘yicha zamonaviy maqolalar to‘plami. O‘zbekiston Milliy Universiteti, 2020–2024.